

EDİRNE HARİK-İ KEBİRİ VE TARİH YAZIMSAL KARMAŞASI

EDİRNE, THE GRAND FIRE and ITS HISTORIOGRAPHICAL CONFUSION

Altay BAYATLI*, **Kutalmış BAYRAKTAR****, **Nilüfer BAYATLI*****

Geliş Tarihi: 07.09.2020
(Received)

Kabul Tarihi: 06.06.2022
(Accepted)

ÖZ: 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında, İstanbul'a yakınlığının da katkısıyla Osmanlı modernizminin ulaşım-lojistik, iletişim ve üretim yetenekleri bakımından ülkenin geneline kıyasla oldukça gelişkin bir kenti olan Edirne, aynı zamanda zengin demografisiyle de ilgi çeker.

Büyük Edirne Yangını (Harik-i Kebir), hem geleneksel konut mimarisi envanteri açısından hem de toplumsal hafızada yarattığı infial açısından önemlidir. Ancak, Edirne kent araştırmalarında sıklıkla adı geçen bu trajik olayın tarihlendirilmesi konusunda ciddi bir kafa karışıklığı vardır. Bu tarihlerin doğru okunmasında ulusalda olduğu kadar uluslararası yayınlarda da yapılan hataların nedenleri üzerinde durmak çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgelerle desteklenecek çalışmada konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış hatalı tarih yazımları düzeltilerek doğru tarih tespit edilecektir. Bu tarihi olay üzerinden erken 20. yüzyıl Osmanlısında Rumî ve Hicrî takvimler arası farkın doğuracağı yanlış tarih yazımı Edirne Harik-i Kebir örneği ile gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, afet, Harik-i Kebir, yangın, takvim

ABSTRACT: In the late nineteenth and early twentieth century, Edirne, a highly developed city in terms of transportation-logistics, communication, and production capabilities of Ottoman Modernism with its proximity to Istanbul, has also attracted attention with its prosperity demography.

The great Edirne fire is worth studying both in terms of the loss of the inventory of traditional housing architecture and the tragedy it creates in social memory. However, there is serious confusion about the dating of that fateful event, which is conspicuous and common in Edirne Urban Research readings. The reasons for the historiographical mistakes made in domestic and international publications constitute our scientific study's main subject. In the study, which will be supported by the archive documents we obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, the correct date will be determined by correcting the erroneous historiography made so far on the subject. Through this historical event, the wrong historiography caused by the difference between the Rumi and Hijri calendars in the early 20th century Ottoman Empire will be shown with the example of the Grand Fire of the Edirne.

Key Words: Edirne, disaster, the Great Fire, fire disaster, calendar

* Öğr. Gör. , Trakya Üniversitesi, altaybayatli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8789-1832

** kutalmis.bayraktar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6593-2242

*** Trakya Üniversitesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, niluferbayatli@msn.com, ORCID: 0000-0003-2473-2348.

EXTENDED ABSTRACT

When it comes to the fire incident, the first character that comes to mind in history is Roman Emperor Claudius Caesar Augustus Germanicus Nero. Although the arsonist role of Nero in the outbreak of the fire in the “Incendium Magnum Romae,” the Great Fire Incident of Rome in 64 CE is still debatable, sources on the Great Fire in Edirne attributed that role to (Demirci) Ohannes, the Blacksmith.

The study of historical events evaluation requires particular interpretation depending on the period. In the modern age, developments have accelerated, so even hours, beyond the years, months and days that result in history, have become essential for understanding the consequences of events with a causal link. The change in production tools and models (industries), the development and spread of communication tools and media (telegram etc.), and the differentiation of demographic parameters depending on the developments in medicine (vaccination etc.) have changed the weight of the role of time on the historiography. Thus, it has arisen some necessities for us to measure historical phenomena that occur due to the production of information (industry-technology) with more temporal accuracy. Hence, For works whose subject is history, history of science, history of art or urban studies, in historical events from the 19th century to the present day, depending on the case, hours, even minutes, are often crucial.

There are different datings in the sources dealing with the Edirne Great Fire case. When we look carefully at this situation, it seems that the biggest issue in determining the exact date is due to the bi-calendar system of the period and its calendar dualism, which also happened to Edirne Great Fire, is not well-known by some researchers who must transform the date into the Gregorian Calendar, whether from the Rumî Calendar (a kind of Julian Calendar) or the Traditional Islamic Hijri Calendar. The Hijri calendar is a calendar that accepts the Moon's complete revolution around the Earth as one month. Therefore, there is an 11-day difference between the one year depending on the Earth's revolution around the Sun and the one year depending on the Moon's revolution around Earth. Despite all this, the Rumi calendar is not a Gregorian calendar system. Although the Rumî and Hijri calendars overlapped in year determinations, the Rumi calendar was created to coincide with the Julian calendar in month sequences. While a year of the Hijri calendar is 354 days, the year on the Julian calendar has 365 days and 6 hours. That duality creates the time difference that will occur with the gap between the days. Hence there happened to get an implementation that one year was removed from the Rumî calendar every 33 years to eliminate the disparity. However, since that implementation was abandoned after the 1871 Gregorian year, it occurs to be having an increasing difference between the Rumî calendar and the Hijri calendar. There has begun calendar chaos and severe confusion due to that duality. Indeed, that confusion could create some social crises.

The case of the Great Fire of Edirne (Edirne Harik-i Kebir) and the calendar transmission failures that we encounter in the historiography of the incident are crucial examples of the confusion arising from this Rumî calendar - Hijri calendar duality. Our research shows that mistakes were made while converting this historical event into the Gregorian calendar used today in various studies dealing with the Great Fire of Edirne case. We can classify the mistakes made:

1. That type of mistake occurs due to an incorrect calendar transformation. Because the historiographic fault grows out of the event's date transformed from the Hijri calendar to the Gregorian calendar instead of converting from the Rumî calendar. Therefore, there seems to be a two-year difference between the date on which the fire incident was reported and the date the incident occurred. Those who made that variant of the mistake give the year the incident happened as 1903. However, the Great Fire of Edirne took place in 1905, indeed.

2. Another history writing flaw we encounter is a conversion error due to the misconception that August, one of the twelve months in the Ottoman Rumî calendar, must proceed in sync with August in the Gregorian calendar. The date of the event is 19th August of 1321, according to the Rumî calendar. However, that date coincides with September 1st of 1905 in the Gregorian calendar, indeed.

3. Another form of oversight in the historiography at the scale of the Great Fire of Edirne case is the direct writing of the date the document was created, although it is directly based on the report paper. Whereas in the archive documents, which record the incident that took place at around 8:30 pm, which had lasted for hours, it is written that the incident happened the previous day.

According to those,

The faults that we could find in some works, which made historiographical slips that we discussed in the first type in our study, are seen in the following studies:

• In the article titled "Situation Analysis for Protecting Civil Architecture Examples in Dilaverbey Mahallesi, Kaleiçi – Kaleiçi, Dilaverbey Mahallesi Sivil Mimarlık Örnekleri Koruma Durumu Analizi" in the study titled "Change and Transformation in Edirne Kaleiçi – Edirne Kaleiçi'nde Değişim ve Dönüşüm"

• In various parts of the book named "Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529-1990 [Edirne Neighborhoods History 1529-1990]"

• On the dates of the Great Fire incident, transformations were made false during the transliteration of Rifat Osman's "Edirne Rehnüması [Edirne City Guide]" from Arabic Alphabet-based Ottoman Turkish to Latin Alphabet-based Contemporary Turkish

As a counter-scientific blur of the historiographical chasm in the first group becoming common knowledge, historical confusion comes into view in work titled "Edirne Tarihi Kaleiçi Konutları [Edirne Historical Kaleiçi Houses]," which is one of the research articles included in the catalogue (in the second volume of the catalogue) under the name of "Edirne Kültür Varlıkları Envanteri [Edirne Immovable Cultural Heritage Inventory]" : "... [The event that took place] in 1903 (according to some sources in 1905), which went down in history as Harik-i Kebir..."

The aberration to be the examples of historiographical faults in the second group are as follows:

• In the book titled "Edirne (Adrianopolis) ve Ermeni Toplumu – Adrinople (Edirne) et sa Communauté Arménienne [Edirne (Adrianopolis) and the Armenian Community]"

• "1863-1931 Şevket Dağdeviren ve Edirne'si [1863-1931 Şevket Dağdeviren and his Edirne City]"

The study that we can give to the history writing delusion in the third type with a single example, is the chapter of a festschrift titled "Büyük Edirne Yangını (Harik-i Kebir) 2 Eylül 1905 [the Great Edirne Fire (Harik-i Kebir) September 2nd, 1905]."

Two separate archive documents stand out on the Great Fire of Edirne (Harik-i Kebir), our subject of study. The first of these [see Ek-1 (Annex-1)] is in the imprint title “Edirne’de çıkan büyük yangında zarar görenlerin iskanı ve yapılan yardımlara dair malumat [Information about the resettlement of those who were damaged in the big fire in Edirne and the aid provided]” (BOA, H. 1323: Y.PRK.ASK. 232/54/1) in the archive records. It is understood from the document delivered from Edirne to Yıldız Palace. From the document (Rumî calendar) 21st of August 1321 / (Gregorian calendar) 3rd of September 1905 in the document written on Sunday, it is seen that the fire victim sufferers were immediately helped on the day after the fire. The third document with the same Folder/File no and date [see Ek-2 (Annex-2)] bears the signature of Marshall Arif Paşa (BOA, H. 1323: Y.PRK.ASK. 232/54/3). We deduce from the report's content written on Saturday, September 02, 1905, that the fire started precisely on Friday, September 01, 1905, around 8:30 p.m. [Ek-4 and Ek-5 (Annex-4 and Annex-5)].

The primary sources for historical research are state archives. Therefore, within the framework of this study, we consulted the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives to find the exact and accurate history of such a catastrophic event for "Edirne," a crucial city of the Ottoman Empire at that time (BOA). In the document (archived) written by Deputy Governor of Edirne, 2nd Army Marshal Arif Paşa states that the fire took place on Friday, 1st of September 1905 due to 19th of August 1321 (in terms of Rumî calendar), and also on 1st of Recep 1323 (in terms of Hijri calendar), and the fire that occurred at 8:30 pm., and it kept going for 16 hours because of the strong wind. It is also seen in the same documents that 500 tents were distributed to the fire victims by Arif Paşa using the initiative, and military facilities were put into operation to struggle the fire disaster under the conditions, and he reported this.

As Kerim Türkmen quotes, “In order to write the history of any region or city, we need to refer to different historical documents (historical manuscripts, foundation charters, inscriptions, coins, etc.). Just as these documents can be useful if used correctly, they can be just as harmful if used incorrectly.” This research has revealed that historiography is a field of occupation that should be possessed if a severe culture and etiquette of history are fulfilled with an example of urban research. That is an issue that should be considered for other disciplines or interdisciplinary studies that feed on historical knowledge and need to make comments based on this knowledge. In interpreting historical events, meeting the main body with archival documents, which is a primary source, will give excellent and worthwhile results.

1. GİRİŞ

Yangın dendiği zaman tarihte akla ilk gelen karakter Roma İmparatoru Claudius Caesar Augustus Germanicus Nero’dur. 64 yılındaki Roma kentinin “**Incendium Magnum Romae**”sında (*Harik-i Kebirinde*) Nero’nun yangının çıkmasındaki rolü halen tartışılmasına karşın (Shannon, 2012: 755) Edirne’deki Harik-i Kebir (**Ek-3, Ek-4, Ek-5**) üzerine kaynaklar bu rolü Demirci Ohannes’e ithaf etmişlerdir (Rıfat Osman, 2015: 53).

Tarih okumaları, dönem itibariyle farklı değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Yakın çağlarda gelişmeler hızlanmış, dolayısıyla tarihi oluşturan

yıllardan, aylardan ve günlerden öte saatler bile olaylara bağlı gelişmelerin bir nedensellik bağıyla anlaşılması için önemli hale gelmiştir. Üretim (fabrikalar), iletişim (telgraf vb.), halk sağlığı (aşı bilimi, radyo-görüntüleme vb.) gibi teknolojik gelişmeler tarih yazıcılığını ve olayları anlamlandırmak için özel bir titizlik gereksinimini beraberinde getirmiştir. Teknolojik devrimler demografik gelişim ve değişimleri etkilemiştir. Böylece bilgi üretimine (sanayi-teknoloji) bağlı sonuçlarından meydana gelen tarihsel olguları zamansal olarak daha hassas ölçmemizin zorunluğu doğmuştur.

Edirne, 20. yüzyılın başlarında ulaşım iletişim ve üretim özellikleriyle İstanbul'un batısında yer alması (Batı dünyası ile İstanbul'u birleştirmesi) ayrıcalığıyla "asrî zamanları" yakalamış durumdaydı (Sakaoğlu, 2007: 56, 60-61). Bu durumda Edirne'nin tarihindeki kitlesel bir felaketin oynadığı rolü de düşünerek zamanın anlık saptanması açısından, tarihi belgelerin ne denli önemli olduğunun bir kez daha altı çizilmelidir.

2. HİCRİ, RUMİ ve MİLADİ TAKVİME KISA BİR BAKIŞ

Konusu tarih, bilim tarihi, sanat tarihi veya kent araştırmaları olan çalışmalar için 19. yüzyıldan günümüze ulaşan tarihsel olaylarda, vakaya bağlı olmakla birlikte çoğu kez günler değil saatler, hatta dakikalar bile önem arz etmektedir. Edirne'nin *Harik-i Kebir* vak'asını ele alan kaynaklarda birbirinden farklı tarihlendirmeler göze çarpmaktadır. Bu duruma dikkatle baktığımızda bunun takvimler arası bir hesaplama sıkıntısı olduğu görülmektedir.

Türkler etkileşim halinde buldukları uygarlık ve kültürlerle bağlı olarak farklı takvimler kullanmıştır. Takvim hesaplamaları, genel olarak düzenli tekrarları olan göksel olaylara bağlı olarak oluşturulur. Türkler, tarihleri boyunca 7 değişik takvim kullanmışlardır (Tezcan-Aksu, 2018: 384). İslami dönemde kullandıkları takvim Hicri takvimdir. Hicri takvim "*Hicri Şemsî*" ve "*Hicri Kamerî*" olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel tabir olarak ifade ettiğimiz Hicri takvim, aslında Ay'ın Dünya etrafında tamamladığı turunu, bir aylık süre kabul eden bir takvim çeşididir (Tezcan-Aksu, 2018: 389-390). Osmanlılar 17. yüzyılın ortalarına kadar bu iki sistemden biri olan "Hicri Kamerî" olanı kullanmayı tercih etmişlerdir.

Türk tarihinde ve tarih yazıcılığında karşımıza çıkan Miladi/Hicri/Rumi takvimler arasındaki dönüştürme hizmetini çevrimiçi olarak veren Türk Tarih Kurumu internet sitesinde takvimler arası dönüştürme esasları üzerine açıklamalar şu şekildedir (Tarih Çevirme Kılavuzu, ty.):

"...Tarihsel açıdan Hicri ay başlangıçlarının hesaplanmasında bir hadis dolayısıyla rüyet-i hilal ölçütü uygulanmaktadır. Rüyet-i hilal ölçütü, Hicri ayların başlayabilmesi için ayın hilal şeklini aldığı gözle görülebilir olmasını gerekli kılmaktadır. Tarih Çevirme Kılavuzu, tarih dönüştürme işlemi astronomi biliminin ölçütlerinden hareketle, ayın ve yerin periyodik hareketlerine bağlı olarak yapmaktadır. Ay başlangıçlarının saptanması, hilal şeklinin görünürlüğü kimi zaman

meteorolojik koşullardan bile etkilendiği için, astronomik takvim hesabı ile Hicri takvimin tarihsel uygulaması arasında, teorik olarak, ±2 günlük sapmalar olması ihtimalini doğurmaktadır. ...Tarih Çevirme Kılavuzu ise bu tarz gökbilimsel gözlemlerden hareketle değil, Kameri takvimin dayandığı matematiksel ilkelere dayalı bir algoritmayla hesap yapmaktadır.”

Osmanlı Devleti’nde Hicrî tarih ilk zamanlardan son zamana kadar hep kullanılmıştır. Bununla birlikte Hicrî 09 Muharrem 1256 / Rûmî 01 Mart 1256 / Milâdî 13 Mart 1840 tarihinden itibaren Hicrî ve Rûmî takvim birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım uluslararası takvimin kabulü olan 26 Kânûn-i Evvel 1341 (31 Aralık 1925) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği 698 sayılı kanunla son bulmuştur (Dağlı & Pehlivanlı, 1993: IX; Akgür, 2010: 487; Tezcan-Aksu, 2018: 395; Özсарay, 2019: 28-41).

Rumi takvim ile Hicri takvim yıl hesaplamalarında birbiriyle örtüşürken, ay hesaplamalarında ise Jülyen takvimiyle örtüştüğü görülmektedir. Rumi takvimin ayları ise **Jülyen** takvimiyle uyumlu gidecek şekilde planlanmıştır. Hicri takvimin bir yılı 354 gün iken Jülyen takvim 365 gün 6 saat kabul edilmiştir. Bu ikilik, gün farklarının arasının açılmasıyla oluşacak zaman farkını doğurmaktadır. Oluşan farkı bertaraf edebilmek için her 33 yılda bir, 1 sene Rumî takvimden çıkarılmıştır. Bu yıllara “sıvış” veya “atlanan yıl” denilmiştir. Fakat 1871 Miladi senesinden sonra bu uygulamadan vazgeçildiğinden Rumî takvim ile Hicri takvim arasında giderek artan bir fark oluşmuştur (Tezcan-Aksu, 2018: 396). Kısaca takvim kaosu çok ciddi karışıklıklara sebep olmaya başlamıştır. Mesela Tanzimat ile beraber verilmeye başlanan kimlik belgelerinin doldurulmasında kimi nüfus memuru Hicri takvime göre yılı yazarken kimi Rumî takvimi esas almıştır.

1917 yılında gerçekleştirilen bir dizi takvim tasarısı sonrası takvimden 13 gün silinmesi gibi uygulamalarla artık tamamen **Gregoryen** takvime göre ilerleyen bir Rumî takvim yürürlüğe girmiştir. Bahsi geçen “*Edirne Harik-i Kebiri*” 1905 yılında meydana geldiği için, artık sıvış yıllarının atılmadığı Rumî takvim ile Hicri takvim arasında oluşan 2 senelik fark (Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 1993: 460), bu trajik hadisenin birçok eserde günümüz takvimine aktarılmasında günlere, aylara hatta kimi zaman yıllara varacak kadar hataya düşüldüğünü göstermektedir.

3. BAZI KAYNAKLARDA EDİRNE BÜYÜK YANGINI (HARİK-İ KEBİR)

Hem Türkçe hem de Fransızca yayınlanan “*Edirne (Adrianapolis) ve Ermeni Toplumunu*” adlı çalışmada “**Harik-i Kebir**” konusu da geçmektedir. Arakelian, Ermeni cemaati açısından ele aldığı kent tarihi kitabında, yangınlar ve taşkınlar için açtığı başlıkta (Arakelian, 2016: 82) şöyle yazmaktadır; “*Şehir, tarihi boyunca birçok kez alevlerin kurbanı olur. 1905’in muazzam yangını (Harik-i Kebir), Ermeni mahallelerinin büyük bir kısmını kasıp kavurur.*” Bir sonraki sayfada yazarın bu yangının dehşetini ve dünyada oluşturduğu gündemi ispat etmek için kendi koleksiyonundan “*La Domenica del Corriere*” gazetesinin yaptığı illüstrasyon

kapağa yer verir (**Ek-3**). Fakat burada yazar tarafından o dönemlerdeki Rumî-Hicri takvim kullanımındaki fark dikkate alınmamış olmalı ki kapağın altındaki şu hatalı ifadeye yer verilmiştir: “*İtalyan Gazetesi La Domenica del Corriere'nin 17 Eylül 1905 tarihli sayısının ilk sayfası 20 Ağustos 1905 yangınından kaçan halk*” (aynı eser s. 83).

Benzer bir başka hata bu kez yazarı bir eczacı ve ilaç sanayi yöneticisi olan Cem Altınel'in “*1863-1931 Şevket Dağdeviren ve Edirne'si*” adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Hadiseyi “*1905 Edirne Yangını*” başlığında 25 Ağustos 1905 tarihli, 1283 numaralı, Edirne Gazetesini kaynak göstererek şu şekilde özetlemektedir (Altınel, 2017: 28-29):

“*1905 yılının 20 Ağustos'unda Kaleiçi Senti'nde çıkan büyük yangında yaklaşık 1270 konut, 4 cami, 1 tekke, Katolik Bulgar, Ortodoks Bulgar ve Fransız Surde Şarite okullarıyla birlikte 7 okul, 6 kilise, 13 havra, 55 mağaza, 33 meyhane, 4 eczane, 1 karakol, 210 dükkân, 16 kahvehane, 200 iş yeri, 4 bağ evi, 1 basımevi, 1 lokanta, 1 kiraathane, 2 at değirmeni, 1 hamam, 28 ahır, 13 fırın, 12 oda, 2 han olmak üzere yaklaşık 1687 yapı kullanılmaz hale gelmiştir. O günkü parayla oluşan hasarın 500,000 lira civarında olduğu tahmin edilmektedir. Şiddetli kuzey rüzgârı, yapıların eski ve ahşap oluşu, sokakların dar olması nedeni ile yangın kontrol altına alınamamıştır. Yangından Kaleiçi, Tahtakale, Manyas Kafeskapı, Alipaşa Çarşısı'nın arkası, Darülhadis Cami civarı ve Zindanaltı semtleri etkilenmiştir. 16 saat süren yangının sonrasında açıkta kalan ailelerin diğer semtlere yerleştirilmesi ve gereksinimlerinin giderilmesi için vakıflar muhasebecisi Şevki Bey, vilayet basımevi müdürü Şevket Bey (Dağdeviren), belediye reisi Hamdi Bey, merkez kaymakamı Salih Bey, jandarma seyyar taburundan Hacı Ali, polis komiseri Şevki ve Edirne'nin önde gelenlerinden Hacı İstefan, Halfun, Estepan, Esvetku Efendilerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Yangının Topkapı Hamamı civarında Demirci Ohannes'in evinden başladığı saptanmış; evin de kısa süre önce sigorta ettirilmiş olduğunun öğrenilmesi sonucu kasıt olup olmadığını araştırmak için soruşturma açılmıştır.”*

Yazar büyük ihtimal burada referans aldığı gazetede (Edirne Gazetesi, no:1283, 25 Ağustos 1905) gördüğü tarihin Rumî/Miladi çevirisinin hatalı olduğunu düşünmeden aynen aktarmıştır. Kaynakta yer alan ve “*Ağustos*” olarak okunan ay gerçekten de ağustos ayıdır fakat bu ay Rumî takvime ait olan ağustosuz vermektedir¹. Miladi yıl olan 1905 yılının 20 Ağustos'u olarak gösteren ifade yılın Miladî günün Rumî alındığı hatalı bir okumadır.

Bazı kaynaklarda ise Kaleiçi'ndeki Büyük Yangın'ın 1903 yılında meydana geldiği iddia edilmektedir. Bunlardan biri de “*Bulgaristan – Türkiye IPA Sınır Ötesi*

¹ Oysa unutulmamalıdır ki Rumî takvim bir senede Miladi takvimden sürekli 13 gün geri kalan bir ay takvimidir ve ağustos ayı Miladi takvimde olduğu gibi 8. aya değil Rumî takvimde 6. aya denk gelmektedir. Hicri ve Rumî takvim hesaplama algoritması Türk Tarih Kurumu'nun resmi internet sitesinde net şekilde açıklanmaktadır; bkz. <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 26.04.2022

İş birliği Programı” çerçevesinde, Avrupa Birliği’nin Katılım Öncesi Yardım Aracı II (IPA II) tarafından eş-finanse edilerek² hazırlanan “*Edirne Kaleiçi’nde Değişim ve Dönüşüm*” başlıklı çalışmada yer alan “*Kaleiçi, Dilaverbey Mahallesi Sivil Mimarlık Örnekleri Koruma Durumu Analizi*” adlı makaledir. Burada yazar, son büyük hasarlardan birinin 1903 tarihli yangın olduğunu iddia etmektedir (Güner, 2013: 40). 1905 ve sonrasındaki Kaleiçi yangınlarından (**Ek-5**) bahsetmek yerine 1903 yılı ifadesini kullanmıştır. 1903 tarihini almasının nedeni, o senelerde Rumî takvim ile Hicri takvim arasındaki benzerliğe rağmen iki senelik (**Rumî 1321 / Hicri 1323 senesi**) bir farkın oluşturduğu kafa karışıklığı düşünülebilir. Halbuki “Dilaver Bey” mahallesini de içine alan büyük yangın Miladî 1905 yılında meydana gelmiştir.

“*Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529-1990*” adlı bir başka çalışmada benzer takvim hatasıyla bir kez daha karşılaşmaktayız (Kazancıgil, 1992). Eserin Edirne’nin yangından yok olan Yahudi cemaatleriyle (on üç ayrı cemaat) özdeşleşmiş kimliksel anıtları olan on üç ayrı sinagogun da bu yangında yok olduğunun ifade edildiği bölümde yangının 1903 senesine tarihlendirildiği görülmektedir (Kazancıgil, 1992: 170).

Kazancıgil’in 2013 yılında Arap esaslı Osmanlı alfabesinden Latin esaslı çağdaş Türk alfabesine aktardığı Rıfat Osman’ın³ “Edirne Rehnüması” adlı eserinde aynı tarihlendirme hatasına bir kez daha tanık olmaktadır (Kazancıgil, 2013: 34). Eserin “*Edirne Mahalleleri*” tablosunda *Panaiya* mahallesinin karşılığında “*Bu mahallenin eski adı Darphane ve Habbaz Muhittin mahallesidir. Kilisesi H. 1321 / M.1903 yangınında yanmış sonra yeniden yapılmıştır.*” bilgisi verilmektedir. Buradaki vahim hata, muhtemelen transkripsiyon sırasında olayın meydana geldiği **1321** senesi olarak var olan notun sanki bir Hicri takvim notuymuş gibi ele alınıp Miladî takvime de dönüştürülmesinden kaynaklanmıştır. Halbuki transliterasyonu yapan araştırmacı bu tarihin Rumî takvime ait olduğunu hesaba katsaydı bu hatalı tarih yazımının önüne geçebilecekti.

Edirne kent araştırmaları için önemli olan Harik-i Kebir olayının tarihi konusundaki kafa karışıklığına bir son vermek isteyen bazı araştırmacıların kendilerince buna bir çözüm getirdikleri de görülmektedir. Araştırma alanları tarih olmayan ama bir dönemi inceledikleri için tarihi bilgiye muhtaç olan bu tip müellifler de iki tarihi birden vererek bu anlaşmazlıkta taraf olmaktan

² <http://www.ipacbc-bgtr.eu/> Erişim Tarihi: 26.04.2022

³ Esasında bir hekim olarak *Reider Paşa’nın* asistanlığını yapmasıyla Türk Radyolojisinin öncülerinden olan Rıfat Osman, Edirne kent tarihçiliğinin yanı sıra, sanat tarihçisi, resim, gravür ve fotoğraf sanatçısı olarak da bilinmektedir. Kendisinin sınır tanımaz çok yönlülüğü mimarlığın kadar varmaktadır. Günümüzde Edirne İl Halk Eğitim Merkezi’ne ev sahipliği yapan ve ilk olarak *İttihat ve Terakki Kulübü* binası olarak inşa edilen yapının mimarı hatta inşaat mühendisi olduğunu da bilmekteyiz (Sayar, 2008: 105).

sakınmışlardır. “*Edirne Kültür Varlıkları Envanter*” çalışmasında ana araştırma konularından birisi “*Edirne Tarihi Kaleiçi Konut*” (Ek-4) olan müellifin çalışmasında “... *Harik-i Kebir olarak tarihe geçen 1903 (bazı kaynaklarda 1905)*” ifadesiyle 1903 veya 1905 tartışmasına girmekten kaçındığı gözlenmektedir (Akansel, 2013: 3).

Rıfat Osman’ın 1927 yılında *Milli Mecmua*’da kaleme aldığı Edirne mimarileri ve sanatları hakkındaki yazı dizisi, 2015 yılında derlenerek (Hazırlayanlar: Duymaz, R. ve Topaloğlu, Y.) araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu çalışmanın “*Edirne Abideleri: Edirne’de Türk Evleri*” başlıklı metninin 2. dipnotunda şunlara rastlanılır (Rıfat Osman, 2015: 53);

“*Birincisi 19 Ağustos 1321 (2 Recep 1323) [M. 2 Eylül 1905] tarihinde zuhura gelip Topkapı Hamamı’na civar Demirci Ohannes’in evinde sabaha karşı sekizde zuhur ile elli bir saat devam etmiş ve Kaleiçi mahallelerinin nısfında ziyadesi yanmıştır. Vergi idaresi kuyudatından alınan resmî malumata göre 1682 hane yanmıştır ki kıymetleri 400 bin liraya baliğ olmaktadır. Sigorta kumpanyalarından alınan malumata nazaran zarar mecmuu 160 bin İngiliz lirasıdır. (Edirne’nin son hattatı demek olan Kirişhaneli Hacı Ali Efendi merhum hatıratından). İkinci yangın 1331 [Miladi 1912] tarihinde ve üçüncü de cüzi bir fasıla ile zuhura gelmiştir. Bu yangınlardan ancak elli hane ile bir cami ve bir kilise kurtulmuştur.”*

Salt Araştırma’nın internet adresinden⁴ ulaşabildiğimiz, Arap alfabesi esaslı Osmanlıca hazırlanmış orijinalinde Rıfat Osman (1927: 1261), koyu font ile gösterilen “[M. 2 Eylül 1905]” ibaresine başvurmadığına tanık olmaktadır. **Rumî 19 Ağustos 1321 tarihi Miladi olarak 1 Eylül 1905 tarihine, ancak 2 Recep 1323 tarihi Miladi olarak 2 Eylül 1905 tarihine tesadüf etmektedir.** Burada Rıfat Osman’ın Edirne Harik-i Kebir’ini tarihlendirirken bir günlük farkla hata yaptığını görmekteyiz. 2015 yılında söz konusu derlemeyi yayına hazırlayanların hicri takvimi esas aldıkları anlaşılmaktadır.

2021 yılında yayınlanan bir çalışmaya göre doğrudan bu konuyu ele alması ve temel kaynaklardan olan arşiv belgesine dayanmasına karşın 1 günlük hata yapıldığı görülmektedir. Çalışmada Edirne Büyük Yangını için **2 Eylül 1905** tarihi verilmiştir (Sarioğlu, 2021: 903). Belge içeriğinde net şekilde yangının bir önceki gün başladığı anlatılmasına karşın belgenin yazım tarihi yangın tarihi olarak ele alınmıştır.

4. OSMANLI ARŞİVİNDE EDİRNE BÜYÜK YANGINI “HARİK-İ KEBİR”

İnceleme konumuz olan *Edirne Büyük Yangın’ı (Harik-i Kebir)* üzerine iki ayrı arşiv belgesi öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki (bkz. **Şekil-1**), arşiv kayıtlarında “*Edirne’de çıkan büyük yangında zarar görenlerin iskanı ve yapılan yardımlara dair malumat*” (BOA, H. 1323: Y.PRK.ASK. 232/54/1) künye başlığındaki Edirne’den Yıldız’a ulaştırılan belgenin günümüz alfabesine çevirisi şu şekildedir (Ek-1):

⁴ <https://archives.saltresearch.org/> Erişim Tarihi: 26.04.2022

“*Makam-ı Askeriye / Mektub-u Kalemî / Hususî*

Edirne’de ahiren vuku’ bulup 16 saat devam eden harik-i kebirede erbab-ı fakr ve zaruretten harikzede olanların iskanı için 500 çadırın Ordu-yı Hümayundan i’ta ettirilmiş Edirne Vilayeti Vekalet-i Celilesinin iş’arına atfen Bâbüâlî’den ba-tezkire-i samîye iş’ar olunmuş ve ber mucceb-i iş’ar olmaktan çadırın i’tası 2. Ordu-yı Hümayun Müşiriyet-i Celilesine tebliğ kılınmış olmakla muhat-ı i’lm-i âli buyrulmak üzere ve arz-ı ma’lumata ibtidar kılındı ol babda emru ve ferman hazreti min lehü’l emrindir. Serasker Rıza Paşa – 03 Recep 1323 / 21 Ağustos 1321”

Belgeden **R. 21 Ağustos 1321 / M. 03 Eylül 1905 Pazar** günü yazılan evrakta yangının ertesi günü ivedilik ile evsiz kalanlara yardım yapıldığı anlaşılmaktadır.

Aynı Dosya/Gömlek numaralı ve tarihli 3. sırada bulunan belge ise (bkz. **Ek-2**), Müşir Arif Paşa’nın⁵ imzasını taşımaktadır (BOA, H. 1323: Y.PRK.ASK. 232/54/3) (**Ek-2**):

“*Edirne Vali Vekaletinden /Şifre*

C (Cevap) Baş kitabet-i celileye dahi arz edilmiş olduğu vecihle Kaleiçi civarında dün gece saat sekiz buçukta zuhur eden harik sokakların gayet dar olmakla beraber hanelerin kısm-ı küllisi ahşap ve eski bulunmasından ve rüzgarın şiddetinden dolayı müteaddit kollara inkisam ederek asakir-i şahane polis ve jandarma ümera ve zabitan ve efradı belediye memurlarıyla beraber sabahdan akşama kadar bila-aram vuku bulan ikdam ve mesai üzerine güç hal ile akşam saat on iki raddelerinde basdırılmıştır on altı saat devam eden harik-i mezkurda bir Tekke ile Bulgar Katolik ve Ortodoks ve Fransız Sur de Chartier mektepleri ve birkaç Rum ve Ermeni Kiliseleri ile Musevi Havraları ve umumiyetle Rum ve Ermeni ve Musevi olmak üzere tahminen bini müteceviz hane ile üç yüz kadar dükkan muhterik olmuş ve Rum Metropolit Hanesi ile Rum Zimnas (gymnasium)⁶ ve İnas Mektepleri ve inas mektebi derununda mahsur kalan on dokuz nüfus kurtarılmıştır esna-yı harikte bir iki nüfus zayi’atı mervi ise de sıhhati henüz anlaşılmamıştır saye-i inayetvaye-i hazret-i hilafet penahide harik zedganın tehvin-i ihtiyacıyla iskan ve îvaları esbabına tevessül bulunduğu ve mahal-i harik kamilen muhafaza altına aldırılarak her türlü tedabir ve takayyüdatın ittihaz kılındığı ve sebeb-i zuhuru hakkında da tahkikat icra edilmekte bulunduğu ma’ruzdur ol babda. 2 Recep 1323 / 20 Ağustos 1321

Yaver-i Ekrem Hazret Şehriyari

Edirne Vali Vekili, 2. Ordu-yı Hümayun Müşiri Arif

Yangın M. 02 Eylül 1905 Cumartesi günü yazılan tutanağın içeriğinden anlaşıldığı üzere **tam olarak M. 01 Eylül 1905 Cuma günü akşam saat 20:30** dolaylarında başlamıştır (Bülent Bankacı Arşivinden: **Ek-4 ve Ek-5**).

⁵ 1898 tarihli *Servet-ü Fünun* makalesinde de (Çırakyan: 1898, 14) 2. Ordu komutanı ve Edirne Vali Vekilliği sıfatlarıyla karşılaşılan Arif Paşa’nın uzun süredir bu vazifelerde olduğunu anlamaktayız.

⁶ Burada bahsi geçen “zimnas” (gymnasium) lise seviyesinde erkek mektebidir.

5. RİYAZ-I BELDE-İ EDİRNE ADLI ESERE GÖRE HARİK-İ KEBİR

Bahsi geçen tarihin 1905 yılına ait olduğunu Ahmed Badi Efendi, “*Riyaz-ı Belde-i Edirne*” adlı eserinin 2. cildinin olaylar bölümünde şu şekilde aktarmaktadır (Ahmed Bâdi Efendi, 2014: 785-787):

“*Harik-ı Hâil ve Hânümân-sûz*

Cenâb-ı Hakk bilcümle bilâd-ı şâhâneyi kâffe-i âfât ve hasârdan masun ve mahfûz buyursun âmin. Edirne’de derûn-ı hisâr denilen mahalde Metropolid Mahallesinde Topkapı hamamı kurbunda Topkapı Sokağının 25 numarasında vâki Ermeni milletinden Ohannes İstapan Çorluluyan nâm şahsın tehî hânesinin üst katından 1323 sene-i hicriyesi Receb-i şerîfinin ikinci ve 1321 senesi Ağustosunun yirminci Cumartesi gecesi saat sekiz buçuk râddelerinde zuhûr eden harik zamân-ı kalilde tevsî-i dâire-i sirâyet ederek ferdâsı gecenin saat iki buçuğuna kadar tamam on sekiz saat devam ile küllî hasârâta bâis olmuştur...

... Rum ve Ermeni Penâiye Mahallelerinde: 281 hâne, 114 dükkân, 1 ahır, 11 mağaza, 5 fırın, 27 meyhâne, 9 kahvehâne, 4 eczâhâne, 1 buzhâne, 5 oda, 1 değirmen, 2 mekteb, 2 kilise, 13 havra yani sinagog, cem’an: 476

Rum ve Ermeni Aya İsterati Mahallesinde: 280 hâne, 11 dükkân, 1 mağaza, 2 fırın, 4 meyhâne, 1 boyahâne, cem’an: 299

Rum ve Ermeni Aya Nikola Mahallelerinde: 122 hâne, 2 dükkân, 1 oda, 1 mekteb, 1 matbaa; 127

Rum ve Ermeni Hristos Mahallelerinde: 162 hâne, 36 dükkân, 1 ahır, 3 mağaza, 2 fırın, 2 meyhâne, 1 oda, 1 lokanta, 2 mekteb, 1 câmi-i şerîf, 2 kilise, 1 kiraathâne, 1 fotoğrafhâne, 1 hamâm, cem’an: 216

Rum ve Ermeni Metropolid Mahallelerinde: 123 hane, 3 dükkân, 3 ahır, 1 fırın, 1 buzhâne, 1 oda, 1 mekteb, 1 câmi, 1 tekke, cem’an: 135

İbn-i Arab Mahallesinde: 59 hâne, 3 dükkân, 1 câmi, 1 sebîl, 1 türbe, cem’an: 65 Attâr Hacı Halîl Mahallesinde: 27 hâne, 17 dükkân, 18 ahır, 8 mağaza, 1 fırın, 4 kahvehâne, 1 oda, 1 değirmen, 1 karakolhâne, 1 câmi, 1 medrese, cem’an: 80

Rum Mumcular Mahallesinde: 2 hâne, 2 mağaza, 1 buzhâne, cem’an: 5 Fındık Fakîh Mahallesinde: 17 dükkân, 3 kahvehâne, 1 buzhâne, 1 değirmen, 2 han, cem’an: 24

Çarşıda Alipaşa Çıkmazında: 23 mağaza, 1 oda, cem’an: 24 (Bunlar cem olundukda) 1056 hâne, 203 dükkân, 23 ahır, 48 mağaza, 11 fırın, 33 meyhâne, 16 kahvehâne, 4 eczâhâne, 4 buzhâne, 10 oda, 3 değirmen, 1 lokanta, 1 karakolhâne, 6 mekteb, 4 Câmi-i şerîf, 4 kilise, 1 matbaa, 13 havra, 1 medrese, 1 sebîl, 1 tekke, 1 türbe, 1 kiraathâne, 1 fotoğrafhâne, 1 hamam, 2 han, 1 boyahâne ki mecmû’u: 1451 adedden ibarettir.”

6. YUNAN KAYNAKLARINA GÖRE HARİK-İ KEBİR

Türkiye Cumhuriyeti Arşiv Dairesi Başkanlığı Osmanlı Arşivleri dışında, Edirne Harik-i Kebir konusunda dikkat çeken bir başka eser bulunmaktadır. Paskhalis Valsamidis tarafından (2008: 89-132) Rum Kilisesi Metropolit Arşivlerinden ve Atina ve Makedonya’da (Güney Makedonya) bulunan çeşitli

Devlet Arşivlerinden belgelerin derlenmesiyle hazırlanan⁷ ve Türkçe'ye “**19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın başına kadar Edirne Yunanlılığı, Yönetmelikler-Tüzükler-Hesaplar- Resmî Belgeler**”⁸ adıyla aktarabileceğimiz çalışmadaki ilgili kısımda yangınla ilgili tam 44 sayfa bilgi vermiştir.

Buna göre yangın, Mitropoli Mahallesi'ndeki bir Ermeni evinde, 20 Ağustos saat 20:30'da başlamıştır (Valsamidis, 2008: 89-90). Bu bilginin kaynağı dipnotta, Makedonya Tarih Arşivi⁹ (Edirne Metropolü arşivi, 2. Yasa, 109), Edirne Metropolü Kirillos'un Ekümenik Patrik III. Ioacheim'e gönderdiği 23 Ağustos 1905 tarihli mektubu, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1908/111/MB, kütük numarası 434/23 Ağustos 1905, Edirne Konsolosu Konstantinos Dimaras'ın Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektup.

Belirtmemiz gereken önemli bir not da Yunanistan'ın Miladi takvime 1923 yılında geçmiş olmasıdır (Tezcan-Aksu, 2018: 399). Karşımıza çıkan diğer tarihlerde olduğu gibi 19 Ağustos veya 20 Ağustos ifadeleri, Miladi olan Ağustos ayından ziyade Rumî Ağustos ayını ifade etmektedir.

Valsamidis'in aynı eserinde (2008: 98), daha çok gayrimüslim muhitlerini etkileyen yangında, cemaatleri için toplanan yardımlara da değinmektedir. Buna göre 15 Ekim 1905 tarihinde Fener Rum Patrikhanesi İstanbul'da topladığı yardımlarla (3350 Lira) beraber kendi bütçesinden de (283,5 Lira) yardım fonu ayırdığından bahsedilmektedir. Eserde bunun için gösterilen kaynak, “*Makedonya Tarih Arşivi, 62. Yasa, 10, 15 Ekim 1905 tarihli yangın kurbanları heyetinin tutanakları*”dır.

Eserde, Atina'dan dahi yardım geldiği ortaya konmuştur. Buna göre Eylül'ün sonuna doğru 11 bin Drahmi olan yardımlar (2008: 105), Kasım'ın sonuna doğru 38 bin Drahmi'ye çıkmaktadır (a.g.e. s. 106).

7. SONUÇ

Belgelerden anlaşıldığı üzere Edirne Harik-i Kebir'i esnasında dönemin vali vekili 2. Ordu-yı Hümayun Müşiri Arif Paşa ile Ahmed Badi Efendi'nin verdikleri bilgilere bakıldığında iki belge arasında yangının uzunluğunda 2 saatlik bir zaman farkının olduğu anlaşılmaktadır. Yazışmalarında metni kaleme alan katiplerin zamanı bu denli detaylı işlemiş olmaları, tarihsel olguya ne kadar önem verdiklerini de ortaya koymaktadır.

⁷O Ellinismós Tis Adrianoúpolis Apó Ta Téli Tou 19ou Éos Tis Archés Tou 20ou Aíóna [19. Yüzyıl Sonlarından 20. Yüzyıl Başına Edirne Helenizmi].

⁸Bu eserde ilgili başlıkların okunmasında bize yardımlarını esirgemeyen Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Bölümü Doktora Öğrencisi Büşra Dede'ye teşekkür ederiz.

⁹Makedonya Tarih Arşivi, Devlet Genel Arşivlerinin bölgesel bir hizmetidir. Temel amacı Selanik ve Makedonya'nın arşiv malzemelerinin denetlenmesi, kurtarılması, toplanması, sınıflandırılması ve indekslenmesidir.

Anlaşıldığı üzere tarih araştırmaları için en temel kaynakları devlet arşivleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma çerçevesinde bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin önemli bir kenti “Edirne” için böylesi mühim bir olayın tam ve gerçek tarihini bulmak adına Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ne başvurulmuştur (BOA).

Edirne Vali Vekili 2. Ordu Müşiri (Mareşal) Arif Paşa tarafından kaleme alınan arşiv belgesi içeriğinde yangının R. 19 Ağustos 1321, H. 1 Recep 1323 dolayısıyla **M. 1 Eylül 1905 Cuma** günü gerçekleştiğini, **akşam saat 8 buçukta** meydana gelen yangının rüzgârın şiddetli olması dolayısıyla 16 saat devam ettiği anlaşılmaktadır. Edirne Vali Vekili 2. Ordu Müşiri Arif Paşa tarafından inisiyatif kullanılarak 500 adet çadırın yangın mağdurlarına dağıtılarak askeri imkanların şartlar doğrultusunda devreye sokulduğu ve bunu bildirdiği de aynı belgelerde görülmektedir (Ek-1 ve Ek-2).

Tarihsel hataların giderilmesi konusunda benzerlikler görülen, Kerim Türkmen'in (2002) “*Kayseri Tarihi ile İlgili Bazı Yanlışların Giderilmesi*” adlı çalışmasının başlangıcında (Türkmen, 2002: 775) ifade edilen sözleri elde edilen sonuç ile tam örtüşmektedir: “*Herhangi bir bölgenin veya bir şehrin tarihini yazabilmek için değişik tarihi belgelere (tarihi yazmalar, vakfiyeler, kitabeler, sikkeler vb.) başvurmamız gerekir. Bu belgeler doğru kullanıldıkları takdirde ne kadar yararlı olabiliyorsa, yanlış kullanıldıklarında da o kadar zararlı olabilirler.*”

Bu araştırma bir kez daha ortaya koymuştur ki tarihçilik çok ciddi bir tarih kültürü ve görgüsü alındığı takdirde yapılması gereken bir disiplindir. Bu, tarih bilgisinden beslenen ve bu bilgiye bağlı yorum yapma gereksinimi duyan diğer disiplinler veya disiplinler arası araştırmalar için dikkat edilmesi gereken bir husustur. Tarihi olayların yorumlanmasında ana gövdenin birinci dereceden kaynak olan arşiv belgeleriyle karşılanması sağlıklı sonuç verecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bâdî Efendi (2014). *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si* (1/2. cilt). N. Adıgüzel & R. Gündoğdu (Transkripsiyon). İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Akansel, S. (2013). Edirne Kaleiçi Tarihi Konutları (Yay. Haz. Ş. Kırçın vd.) İçinde *Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri* (II cilt; ss. 2-11). İstanbul: Edirne Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü.
- Akgür, A. N. (2010). Takvim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. (39. cilt; ss. 487-490), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altınel, C. (2017). *1863 – 1931 Şevket Dağdeviren ve Edirne'si*. İstanbul: Edirne Belediyesi Yayınları.
- Arakelian, R. (2016). *Edirne (Adrianupolis) ve Ermeni Toplumu - Andrinople (Edirne) et sa Communauté Armenienne*. İstanbul: Paros Yayınları.

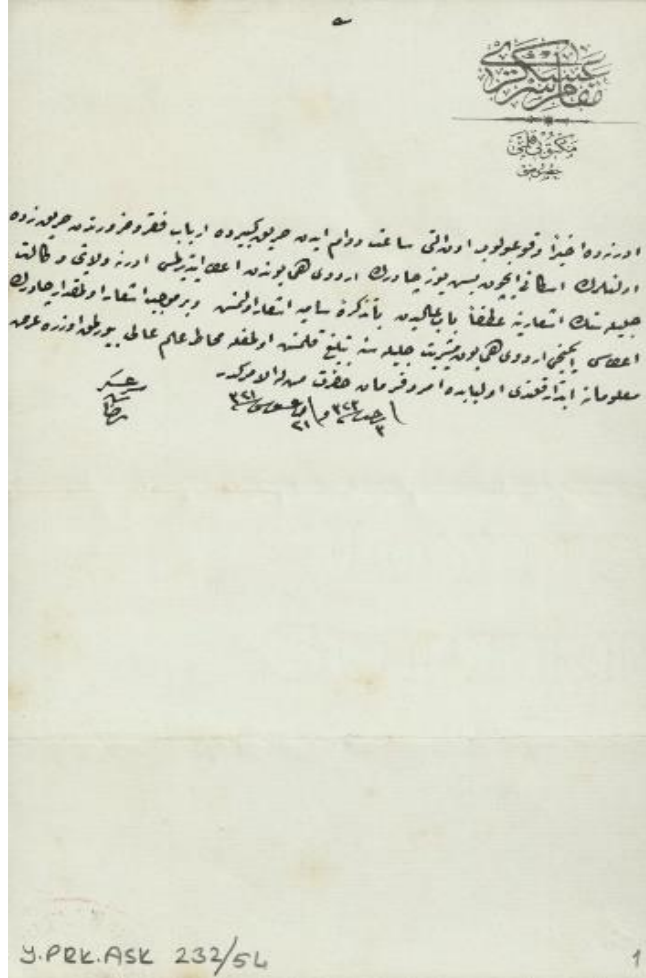
- Bayatlı, A. (2019). Kuşbakışı Edirne: 18. ve 19. Yüzyıla Ait Arşivlerden Edirne Haritaları ve Planları [Sergi Kataloğu]. Edirne: Edirne Kent Müzesi.
- BOA. Y.PRK. (*Yıldız Askeri Maruzat*), Kutu (Dosya): 232, Gömlek: 54, Sıra:1. *Edirne’de Çıkan Büyük Yangında Zarar Görenlerin İskanı ve Yapılan Yardımlara Dair Malumat*. Tarih (Hicri): 03.07(Recep).1323
- BOA. Y.PRK. (*Yıldız Askeri Maruzat*), Kutu (Dosya): 232, Gömlek: 54, Sıra:3. *Edirne’de Çıkan Büyük Yangında Zarar Görenlerin İskanı ve Yapılan Yardımlara Dair Malumat*. Tarih (Hicri): 03.07(Recep).1323
- Bülent Bankacı Dijital Arşivi, Kaleiçi Kartpostalları, (bbankaci@sabanciuniv.edu).
- Çırakyan, D. (1898, 8 Eylül). İkinci Ordu-yı Hümayun Müşiri ve Edirne Vali Vekil-i Aliyesi Devletlü Arif Paşa Hazretleri, *Servet-ü Fünun*, 391, 14. Ayrıca erişim: <http://www.servetifunundergisi.com/ikinci-ordu-yi-humayun-musiri-ve-edirne-vali-vekil-i-aliyesi-devletlu-arif-pasa-hazretleri/> Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- Dağlı, Y. & Pehlivanlı, H. (1993). Açıklamalar. Gâzî Ahmed Muhtar Paşa (Ana Yazar), *Takvîmü’s-Sinin*. Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi.
- Gâzî Ahmed Muhtar Paşa. (1993). *Takvîmü’s-Sinin*. Y. Dağlı & H. Pehlivanlı (Hazırlayanlar). Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı, Genel Kurmay Basımevi.
- Güner, Y. (2013). Kaleiçi Dilaverbey Mahallesi Sivil Mimarlık Örnekleri Koruma Durumu Analizi / Situation Analysis for Protecting Civil Architecture Examples in Dilaverbey Mahallesi, Kaleiçi. In B. Özgüven (ed.), *Change and Transformation in Edirne Kaleiçi* (pp. 39-57). Edirne: Edirne Young Businessmen Association.
- Güngör, E. (1989). Ahmed Bâdî Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. (C. 2, s. 46-47), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazancıgil, R. (1992). *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529 – 1990*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları.
- Özсарay, M. (2019). Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, 28-41. Ayrıca erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/910161> Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- Rifat Osman (2015). *Milli Mecmua’daki Edirne Abideleri Yazıları (Evleri, Konakları, Bahçeleri, Nehirleri, Köprüleri)*. (Yay. Haz. R. Duymaz, & Y. Topal). İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları.

- Rifat Osman. (1927). Edirne Abideleri: Edirne’de Türk Evleri. Milli Mecmua, 78. [Salt Araştırma- Feridun Fazıl Tülbentçi Arşivi]. Ayrıca Erişim: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/16312> Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- Rifat Osman. (2013). *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*. (Yay. Haz. R. Kazancıgil). İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2007). Edirne Vilayeti. 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası. (s. 54-61). İstanbul: Deniz Bank Finansal Hizmetler Grubu adına Creative Yayıncılık, Deniz Kültür Yayınları.
- Sarioğlu, T. (2021). Büyük Edirne Yangını (Harik-i Kebir) 2 Eylül 1905. (Ed. Y. Güner, E. Vatansever, H. Şallı) *Prof. Dr. İlker Alp’e Armağan Kitabı*. Çanakkale: Paradigma Yayınları. (ss. 897 - 919) Ayrıca Erişim: https://www.academia.edu/65889674/Tar%C4%B1k_SARIO%C4%9ELU_B%C3%BCy%C3%BCk_Edirne_Yang%C4%B1n%C4%B1_Harik_%C4%B1_Kebir_2_Eyl%C3%BCl_1905 Erişim Tarihi: 26.04.2022
- Sayar, A. G. (2008). Rifat Osman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. (35. cilt, ss. 105-106) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Shannon, K. (2012). Memory, Religion and History in Nero's Great Fire: Tacitus, ANNALS 15.41-7. *The Classical Quarterly*, 62, ss. 749-765. DOI:10.1017/S0009838812000298.
- Tarih Çevirme Kılavuzu (ty.), Türk Tarih Kurumu. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 26.04.2022
- Tekdemir, A. (2015). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Meriç Nehri’nde Vapur İşletme İmtiyazı Ş. Batmaz & Ö. Tok (Ed.) *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller I (02-03 Mayıs 2013)*. [Bildiri Kitabı – Tam Metin], (ss. 643-659). Kayseri: Not Yayınları Adına Ekspres Baskı.
- Tekdemir, A. (2019). *Edirne Tramvay Hattı Projeleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tezcan-Aksu, B. (2018). Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*, 1(2), 382-413.
- Türkmen, K. (2002). Kayseri Tarihi ile İlgili Bazı Yanlışların Giderilmesi. M. Denктаş, Y. Özbek, A. Sağiroğlu Arslan (Ed.), *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002)* [Bildiri Kitabı–Tam Metin], 58. Sıra (Soyadı sırasına göre), (ss. 775-780). Kayseri: TC. Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Erciyes Üniversitesi Matbaası.

Valsamidis, P. (2008) *O Ellinismós Tis Adrianoúpolis Apó Ta Téli Tou 19ou Éos Tis Archés Tou 20ou Aióna*. [19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın başına kadar Edirne Yunanlılığı, Yönetmelikler-Tüzükler-Hesaplar-Resmî Belgeler]. Selanik: Ant. Stamouli Yayıncılık.

EKLER

Ek-1: Edirne'de çıkan büyük yangında zarar görenlerin iskani ve yapılan yardımlara dair malumat.

Kaynak: BOA, Y.PRK. 232-54/1

Ek-2: Edirne'de çıkan büyük yangında zarar görenlerin iskanı ve yapılan yardımlara dair malumat.

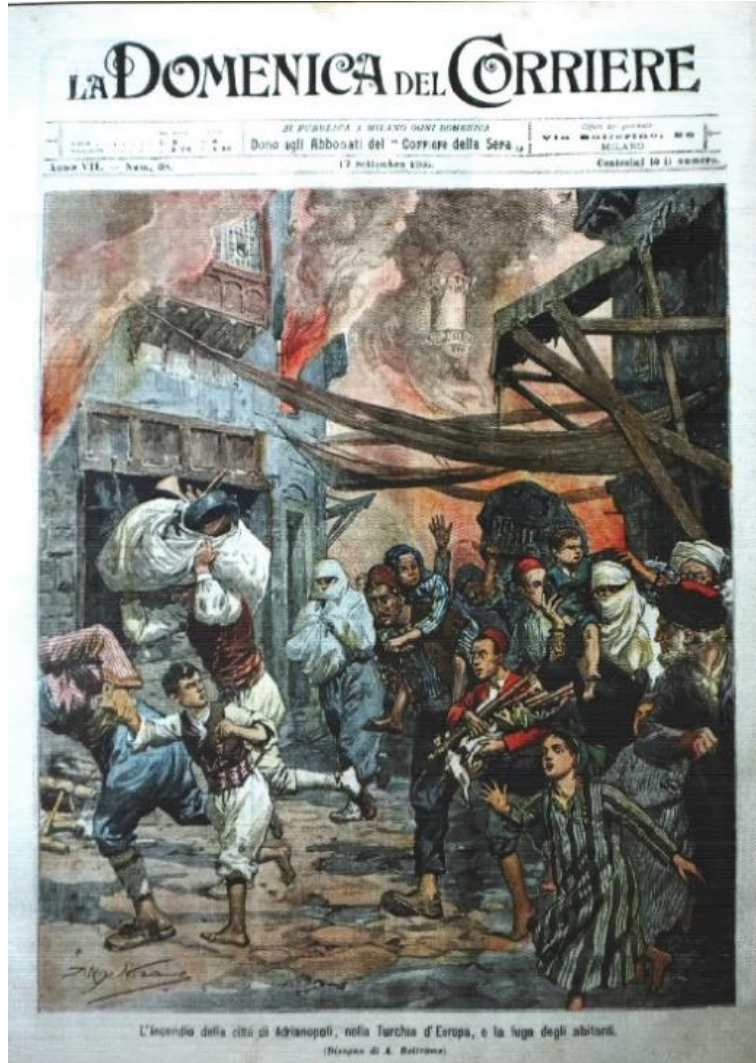
اورنه والى دولتند
سيف

بح باس كتاب جليله رضى الله عنه ايدى اولدى و جرح قلع ايجي جوارزه دو كجه ساعت
كز بچيشه طرور ايدى حربه حوقا قاراك غايت طا - اولمقله برابر خانه لرك قسم نكلى
اختاب و اكي بولمقده و درونك شمشه طوبدى متعده قولده انظم ايدرك
عسكر شاهانه بولمقده و تا امداد امداد و ضابطه و افرادى جرح مقرر ليد برابر صباحه
اقتدارده - بدنام و موجوده اقدام و معى و ندرين كوچ حال ايله اقسام ساعت
دور ايكى راورلرزه باصير ملت - اولمقله ساعت دوام ايدى حربه نكود ده بر
نكر ايله بقاء قبوليك و اور توروس و ترانس جود ده شاره تكتيكس و برتاج
دوم و ايتى كلي ايزر موسوى حورالى و معيتله دوم و ايتى موسوى اولمقله اورنه
توقنا بكي شجانه خانه ايله اچوز قده - اولمقله اورنه اولمقله و دوم متره بولمقله خانه سيل
دوم نيماس و اناك مكيلى و اناك مكيلى و اناك مكيلى و اناك مكيلى و اناك مكيلى
نقوس قور تالته اتاي حريقده برايكى نقوس ضابطه سروي ايدى ده
صوقه قور اكلد شيد ماسده - ساير عناوين حضرت خلقنا صده حربه نكود و اناك
تويجه احتياجيله الله و ايوالى اسبابه توسل اولمقله و اناك مكيلى و اناك مكيلى
آلتد آلديرورده هر دور لوتراير و تقيدك اتخا تليقى و اناك مكيلى و اناك مكيلى
حققات اجرا ايدلكده بولمقله معروضه اولمقله)

يا و اكرم حضرت شويارى
اورنه والى و اناك مكيلى
تويجه شويارى
عارف

Y.PRK.ASK 232/54 2

Ek-3: İtalyan Gazetesi La Domenica del Corriere'nin 17 Eylül 1905 tarihli sayısı.

Kaynak: Arakelian, R. (2016). Edirne (Adrianupolis) ve Ermeni Toplumu – Andrinople (Edirne) et sa Communauté Armenienne. İstanbul: Paros Yayınları.

Ek-4: Yangın Öncesi Edirne Kaleiçi Senti ve Hamidiye Caddesini Gösteren Kartpostal

Kaynak: Bülent Bankacı Dijital Arşivi, Kaleiçi Kartpostalları, (bbankaci@sabanciuniv.edu).

Ek-5: Kaleiçi Sementinin 1905 Harik-i Kebir Sonrasındaki Durumu.

Kaynak: Bülent Bankacı Dijital Arşivi, Kaleiçi Kartpostalları, (bbankaci@sabanciuniv.edu).

